

Sakarya Savaşı'nın İki Şahidi: Mustafa Kemal Paşa ve Halide Edib

Two Witnesses of the Battle of Sakarya: Mustafa Kemal Pasha and Halide Edib Adıvar

Sema UĞURCAN¹

¹Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.U. 0000-0002-4543-7412

ÖZ

Mustafa Kemal Paşa Sakarya Savaşı kazanıldıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hitaben bu savaş hakkında bir nutuk verir (19 Eylül 1921). Halide Edib, *Ateşten Gömlek*, *Dağa Çıkan Kurt* ve *Türkün Ateşle İmtihanı*'nda Sakarya Savaşını tasvir eder. Mustafa Kemal Paşa askerî ve kat'î bir vuzuh ile bu yirmi iki günlük “melhame-i kübra”yı anlatır. Ordunun oluşmasını, orduların bu savaşa hazırlanmalarını, mevzilenme hareketlerini, stratejik mevzilerde ilerleyiş ve gerileyişlerini gün gün rapor eder. Bu savaşın, zabitler savaşı olduğunu söyler. Halide Edib, 1918-1921 olaylarını sanat yönüyle *Ateşten Gömlek*'te canlandırır. Millî Mücadele'yi gören Halide Edib, tanıdığı erleri, subayları, hemşireleri tiplerleştirir. Destansı eser, Sakarya Savaşı'ndan kısa süre sonra humma hâlinde yazılmış gibidir. Olaylarla birlikte Sakarya'nın son safhalarından Karadağ Savaşı'nı anlatan şahıs, hummalar içindeki bir gazidir. Askerleri yakan ateşten gömleğin ferdi yönleri de söz konusudur. *Dağa Çıkan Kurt*'ta yer alan “Duatepe” ve “Kırımıztepe” metinlerinde Sakarya Savaşı'nın canlı şahidinin gözlemleri, duygu ve heyecanları hissedilir. Bu metinler Halide Edib'in Türk savaş edebiyatına bir hediyesi gibidir. Halide Edib, Millî Mücadele günlerinde notlar almış ve altı yıl sonra da hatıralarını kitap olarak yayınlamıştır. Rapor, duygu, tasvir, hikâye, hatıra, diyalog, portre galerisi, telkin vasıtalarının hepsi *Türkün Ateşle İmtihanı* kitabında görülür. Bu kitapta, Sakarya Savaşı'nın büyük mimarlarının cesaretinin kendisine güven verdiğini anlatır. Kitap, harp tarihlerine ve edebî eserlere kaynak olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta da Sakarya Savaşı'ndan söz eder.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Halide Edib, Sakarya Savaşı, Nutuk

ABSTRACT

After the Battle of Sakarya was won, Mustafa Kemal Pasha gave a speech about it to the Grand National Assembly of Turkey (September 19, 1921). Halide Edib Adıvar also depicted the Battle of Sakarya in her works titled *Ateşten Gömlek*, *Dağa Çıkan Kurt*, and *Türkün Ateşle İmtihanı*. Mustafa Kemal Pasha described that twenty-two day melhame-i kübra [greatest of bloody battles] with military and absolute clarity. He provided a day-by-day

Başvuru/Submitted: 29.05.2021 **Kabul/Accepted:** 27.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sema UĞURCAN (Prof. Dr.), Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: sugurcan@marmara.edu.tr

Atıf/Citation: Uğurcan, S. (2022). Sakarya Savaşı'nın iki şahidi: Mustafa Kemal Paşa ve Halide Edib. Korkmaz, F. (Ed.), 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 1-10) <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.071>

report of army's formations and preparations for the battle, their deployment actions, and their advances and retreats to strategic positions. He designated that battle as the Battle of Officers. Halide Edib Adivar provided an artistic portrayal of the 1918-1921 events in *Ateşten Gömlek* [Shirt Made of Fire]. As a witness to the national struggle, Halide Edib turned the soldiers, officers, and nurses she had gotten to know into characters. That epic work seems to have been written during a fever shortly after the Battle of Sakarya. A veteran suffering from fever is who narrates the Karadağ Wars, one of the last stages of the Battle of Sakarya, alongside the experienced events. The individual aspects of the shirt made of fire burning the soldiers are also discussed. The observations, emotions, and excitement of a living witness to the Battle of Sakarya are felt in the texts "Duatepe" [Prayer Hill] and "Kırmızıtepe" [Red Hill] contained in *Dağa Çıkan Kurt*. These texts are as much Halide Edib's gift to the Turkish war literature. Halide Edib took notes during the days of the national struggle and published her memories as a book six years later. Her reports, emotions, descriptions, stories, memories, dialogues, portrait galleries, and instruments of indoctrination can all be seen in the book titled *Türkün Ateşle İmtihanı* [The Turk's Trial by Fire]. In this book, she talks about how the courage of the great architects of the Battle of Sakarya had given her confidence. Her books are sources of war histories as well as literary works. Mustafa Kemal Pasha also mentioned the Battle of Sakarya in his book *Nutuk* [Oration].

Keywords: Mustafa Kemal, Halide Edib Adivar, Battle of Sakarya, Nutuk

Giriş

100. yıldönümünü idrak ettiğimiz Sakarya Savaşı süreci, Türk tarihinin en kritik zamanlarından biridir. 23 Ağustos-13 Eylül 1921’de yirmi iki gün ve gece süren bu savaş, galibiyetimizle sona ermiştir. Ben, iki savaş şahidinin Sakarya Savaşı ile ilgili metinlerini inceleyip aradaki benzerlik ve farklar üzerinde durmak istiyorum. Savaşın en önemli mimarı başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatı ve Halide Edib’in roman, mensure ve hatırasında söyledikleri. Aynı konuyu ele alan metinler, onu farklı söylemlerde işlerler.

Mustafa Kemal Paşa, savaşın kazanılmasından altı gün sonra 19 Eylül 1921’de “Sakarya Meydan Muharebesi” başlıklı nutku “milletin mümessilleri” dediği Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine hitaben verir. Gün gün savaşın nasıl cereyan ettiğini anlatır. Ordumuzun oluşmasını, iki ordunun savaşa hazırlanmasını, mevzilenme hareketlerini, stratejik mevkiilerde ilerleyiş ve gerileyişleri gün gün, adım adım rapor eder. Savaş söylemine başlamadan önce genel durum tespiti yapar. Mondros Mütarekesi’nden Sakarya Savaşı’na kadar geçen tarihî olayları özetler. Savaş arifesinde, durumun elverişsizliğini anlatır. “Yunanistan’ın hemen tek-mil kuva-yı müsellahasından mürekkep fevkalade mükemmel, mücehhez, kuvvetli, büyük bir orduyu Anadolu’nun içerisine saldırdılar.” (Atatürk, 2006, s. 189) Ancak Eskişehir doğusuna ve Seyyitgazi hattına çekilmemizin tam bir yenilgi olmadığını, ordunun ricat ettiğini, mevzii savaşlar yaparak düşmanı zayıfata uğratmakla yetindiğini belirtir. On piyade, bir süvari fırkasına (tümenine) sahip düşmanın maksadı, Türk ordusunu mahvetmek, Ankara’ya gelerek hükümeti ve meclisi dağıtmaktır. Başkumandan savaşın stratejisini belirlemiştir. “(...) bizim için müsait ve düşman için gayri müsait bir mahalde meydan muharebesini kabul etmek muvafık görülmüştü. İşte böyle bir kararla ordumuzun aksam-ı asliyesi düşman ordusu ile olan temasını kat etmiş ve uzak bir mesafe-i şarka çekilmiş, takiben 26 Temmuz’da Sakarya’nın gerisinde toplanmıştı.” (Atatürk, 2006, s. 190) Uzak bir mesafeye çekilmenin sebebi Yunan ordusunun kendi merkeziyle arasını açarak temasını kesmek içindir. Mustafa Kemal Paşa, takvime bağlayarak kazandığımız başarı veya kayıpları anlatır. Düşman daha çok taarruz etmekte iken, biz müdafaada kalmayı tercih ederiz. Savaşın son günlerinde bizim taarruzlarımız artar.

Mustafa Kemal Paşa savaş durumlarını değerlendirirken, aleyhimizde gibi görünen, düşmanın ilerlediği vaziyetlerin, lehimize olduğunu söyler. Yahut kendisinin komutası ile lehimize çevrildiğini telkin eder. Savaşın henüz başladığı sırada, düşmanın “sevkülceyş planları”nı meydana çıkardığını belirtir. Düşman taarruzlarının çokluğuna işaret eder, ancak her seferinde bizim onlara telafisi kabul olmayacak zayıf verdirdiğimizi söyler. Düşmanın taarruzda ileri gittikçe nereleri kazandığını söylerken, bizim nereye gerilediğimizi belirtir. Sözlerinden bu savaşta çok mevzi alınıp verildiği meydana çıkar. Sıkıştığımız durumlarda yeni stratejiler yaratır. Yani düşmanın her adımına göre değişik mevzilenmeler aldığını gösterir. Stratejileri için “cephe tadili” ifadesini kullanır. Yunanlılar, 30 Ağustos taarruzlarında Çaldağı ve Sivrihisar sahasında bir kısım arazi kazanır. Bütün sahaya hâkim Çaldağı üzerinde bulunan kıtalarımızın doğuya çekilmesine sebep olur.

“Zahiren böyle bir mevkiin düşman eline geçmesi muharebenin artık aleyhimize döndüğü gibi bir fikir verebilir. Fakat Efendiler, bu çok yanlış bir fikirdir. Daima

cevherini muhafaza eden (...) bir ordu için mevziin ehemmiyeti yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de muharebe eder. (...) Bu kaideye tevfiikan hareket eden ordumuz Çaldağı'nın düşman eline geçmesinde hiç endişe etmedi. Çaldağı'nın bin metre şarkında bulunan müdafaa nokta-ı nazarından daha ehemmiyetli ve daha sağlam bir hat üzerinde yerleşti." (Atatürk, 2006, s. 194)

Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'nın olumsuzluklardan yılmadığını gösterir. Düşman maksatlarını çok iyi anlar, psikolojisini bilir. Eylül'ün beşinci günü düşman yine taarruz eder. Yunan kumandanı Papulas zaferi kazandığını düşünmektedir. Halbuki başkumandana göre bu tarihte bizim planlarımızın birinci safhası bitmiştir. Planın ikinci safhası "düşmana istediği yerde muharebe vermek ve evvela onu çarpışmaya mecbur etmek ve çarpıştıkça kırmak ve beli üzerine atılmaktır." (Atatürk, 2006, s. 194) Yani başkumandan karşısındaki ordunun saflarını seyreltme şeklinde bir strateji geliştirir.

Bizim üstün olduğumuz, hücumla geçtiğimiz durumları dile getirir. 10 Eylül'de Beylikköprü civarındaki düşmana umumi taarruz yaparız ve düşman mevzilerini işgal ederiz. Düşman sağ kanattan geri çekilir. 12 Eylül'deki taarruzumuzda düşman mevzileri süngülerimize terk edilir. Yakın plan süngü savaşı yapılır. Düşman bizim Eskişehir Savaşı'ndaki durumumuzun aksine, muntazam ricat manzarasını kaybederek nehrin batısına atılır. 13 Eylül'de Sakarya sahası düşmandan temizlenmiş olur. Mustafa Kemal Paşa bütün savaşın cereyanını şöyle özetler:

"Düşman ordumuzun sol cenahını ihata etmek suretiyle seri ve imha-kâr bir netice almak istiyordu. Düşmanın bu sevkülceyş hareketini iptal ettik. Düşmanı tâbiye dairesinde muharebeye mecbur etmek suretiyle, evvela sevkülceyşle mağlup ettik. Muharebeyi cephe muharebesine kalbettik. Onu müteakip merkezimizi yarmak istedi, bunda da muvaffak olamadı. Ondan sonra müdafaa ederek kalmaya karar verdi. Harekât-ı taarruziyemizle buna da mâni olduk. Ve bu suretle yirmi bir gün, gecesiyle beraber devam etmek üzere Sakarya Meydan Muharebesi kahraman ordumuz tarafından kazanıldı." (Atatürk, 2006, s. 196-197).

Mustafa Kemal Paşa cephe durumlarını anlatmayı bırakıp yorumlara geçer. Dünya harp tarihinde böyle uzun süren bir meydan muharebesi görülmemiştir. Zaferde hizmeti geçen Fevzi, İsmet, Refet Paşaların adlarını anar. Zabıtları metheder ve bu muharebenin zabıtlar muharebesi olduğunu söyler. Türk askerini, "Anadolu muharebelerinin manasını anlamış, yeni bir mefkûre ile muharebe etmiştir." sözleriyle över. Bu sözler Türk askerindeki vatan-millet sevgisini bir daha göstermek içindir. Barış uğruna savaş yaptığımızı son sözlerinde belirler. "Biz cenkçi değiliz. Sulhperveriz." (Atatürk, 2006, s. 200) Ancak bu savaş, ordumuz vatanımız dâhilinde bir tek düşman askeri bırakmayıncaya kadar devam edecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunda anlattığı savaş sahnelerinin iki öznesi vardır: Bizim ordumuz ve düşman ordusu. Düşman ordusu nasıl meydan okudu ve bizim taraf nasıl cevap verdi? Veya tersi nasıl vuku buldu? Harbi anlatırken mübalağası, benzetmesi, sıfatlandırması, patetik ifadesi, geniş tasvirli sözü yoktur. Her sözünde yalın haliyle yer-mevki adı, zaman belirlenmesi, hareketin şekli ve sonucu şablonunu kullanır. Alınanlar-verilenleri, bir cephe

durum düzelirken öteki cephede bozulmasını tarih kitabında gibi anlatır. Meclis konuşmasında iki taraf için “taarruza geçti, imha etti, taarruzu tard etti, arazi kazanmaya muvaffak oldu, ileri harekete başladı, azim zayiâta duçar edildi, umum cephede tadili muvafık bulduk, hafif ve ciddi ve kanlı muharebelerle müdafaa olundu, takviye etti, mağlup olmuştu.” gibi fiillerle cümlesini tamamlar. Bu ifadeler savaşı yaşayan, idrak eden herkeste kuvvetli bir çağrışım rüzgârı uyandırır. Çağrışım rüzgârı, o fiiller olurken askerlerimizin ne durumda olduklarına dairdir. Millî Mücadele’ye yazar, tercüman, hemşire, asker olarak katılan **Halide Edib** bizzat içinde bulunduğu cephe durumlarından faydalanarak, bu çağrışım rüzgârını ayrıntılı olarak bize sunacaktır. Onun Sakarya Savaşı ile ilgili anlattıkları, durumları strateji ustalığıyla anlatan Mustafa Kemal’inkinden farklıdır. Yazar Halide Edib, Sakarya’da dövüşenlerin psikolojisine gidecek, mekânlara dair tasvirlerde bulunacaktır.

Halide Edib’in Sakarya Savaşı ile ilgili ilk yazısı 15 Eylül tarihini koyduğu “Duatepe” mensuresidir. 18 Eylül 1921’de yayınlanır.¹ Bu etkileyici metin, Mustafa Kemal Paşa’nın nutkunda yer almayan ama elde edilişi savaşın seyrini değiştiren Duatepe’nin hikâyesidir. Halide Edib buna şahit olmuştur. Savaş alanı manzaraları ve askerî hareketleri bir sinema şeridi gibi göz önünden geçmektedir. Halide Edib dua, kıyaslama, gözlem, konuşma nakli, duyguları dile getirme gibi ayrıntılı ifade vasıtalarını metnin içine koyar. “Önümüzde bir ova, karşımızda çepçevre, müdevver, sarı, kızıl, mor ve dumanlı dağlar. En garbında, sarı, iki yüksek tepeli bir dağ. İşte Duatepe ve biz ona hücum ediyoruz. (Adivar, 1926, s. 62) Üç önemli kumandanın; başkumandan, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa’nın hareketlerini, konuşmalarını aktarır. Bu, yazıya tarihî ve gerçek hissi verir. “Türk askerinin hepsinin kalbinde bir Battal Gazi hücum ediyor.” der. (Adivar, 1926, s. 62) Ordunun tek yürek olduğunu belirtir. “Artık plan, kumanda, sanat, her şey söyleyeceğini söylemiş, sıra Mehmet’e ve alay hatta fırka kumandanlarına kadar Mehmet’le omuz omza dövüşen zabitlerden müteşekkil iman ordusuna gelmiştir.” (Adivar, 1926, s. 63) Halide Edib’de dövüşenlerle hemhal olma coşkuluğu sezilir. Dua eder, en ferahlatıcı şey dua etmektir. Bu da metnin başlığındaki tepe adına uygundur. Bütün milletin de böyle yaptığını bilmektedir. Bir tümenimizin Çekirdeksiz’e girdiği ve Duatepe’deki düşman kuvvetlerinin arkasını çevirdiği haberi alınır. Halide Edib, bunu öteki tümen karargâhına haber vermek için koşanlar arasındadır. “Top neşidesi, bu asil ve sert Anadolu’nun dağ ve tepe dalgası olan top raklarının can dili gibi” sözleriyle savaşı estetize eder. (Adivar, 1926, s. 65) Onun vasıtasıyla bu erkeksi kalabalık tasvirine, kadın inceliği katılır. Duatepe’nin üzerinde tek bir adamın ayakta durduğunu görür. Tepeye ilk sağ varan askerdir ve o da Halide Edib gibi dua etmektedir. Duatepe yazısı, Mustafa Kemal’in beyanatındaki üslubuna göre daha geniş, ayrıntılı, sanatkârane, coşkulu bir üslup ile yazılmıştır. Mustafa Kemal ise hareketler hakkında ekonomi yaparcasına kısa ve net konuşur.

Dağa Çıkan Kurt’ta yer alan “Kırmızıtepe”, Sakarya zaferinin ardından, cephe gözlemleriyle ilgili, duygulu bir yazıdır. Savaşan kesimleri şöyle mukayese eder: “İki milletin biri hırs ve yağma, öteki kendinin olan mukaddes ve beşerî şeylerin muhafazası için karış, karış, adım, adım, ateş ve ölüm altında nasıl boğuştuklarını görüyordum.” (Adivar, 1926, s. 68). Bu tepe,

1 *Hakimiyet-i Milliye*, nu. 296, 18 Eylül 1921. Ayrıca *Peyam-ı Sabah* ve *Dergâh*’ta yayınlanır. Künye bilgileri için bkz. (Enginün, 1978, s. 486-487).

Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunda ağustos sonu, eylül başı stratejik önemiyle belirtilen Çaldığı'na paralel, uzun ve yüksek bir dağdır. İkisinin arasında uzun ve dikdörtgen bir ova vardır. (Adıvar, 1926, s. 69) Savaşın ilk siperleri burada kazılmıştır. Halide Edib, işin silahlara kalmış olduğu ânı, 23 Ağustos 1921'i hatırlar. Mustafa Kemal Paşa hakkında, "o kendi ruhunda, kendi etinde harbin kızıl ve korkunç facianın nasıl bir heyecan olduğunu biliyordu." ifadesini kullanır. (Adıvar, 1926, s. 71). Zafer ertesini asker ve halkımızın karışmasını anlatır. Bir subay, bir köylünün hayvanlarını muhafaza ettirmiştir. Savaş esnasında hayat ve ölüm o kadar birbirine yakındır.

Halide Edib, "Seyid Onbaşı" hikâyesinde bir Sakarya gazisi üzerinde durur. Söylediği şu sözler Sakarya savaşının manasını vermesi açısından çok önemlidir.

"Biliyorum ki Sakarya harbinin büyük mucizelerinden biri mektepli bir zabitle neferin arasındaki boşluğun muhabbetle dolmuş olmasıdır. Şehirli zabıt köylü neferin bütün faziletini, kuvvetini, şehadetini menfaatsiz, istisnasız yaşamıştır. Sakarya vadisinde yatan şehit zabıtların kanı milletin münevver sıfatıyla köylüsünün muhabbet misakını mühürlemiştir."²

Halide Edib'in Sakarya Savaşı ile ilgili daha geniş söylemi, *Ateşten Gömlek* romanında bulunur. Millî Mücadele edebiyatımızda bir ilk olan³ ve savaş edebiyatımızın en kuvvetlilerinden olan bu romanı, Halide Edib savaş ertesinde, hafızasında bütün canlılığıyla dururken yazar. Destansı eser, bir humma hâlinde yazılmış gibidir. Sakarya Ordusu'na ithaf edilmiştir. Romanın, Sakarya Günleri, Ateşten Gömlek, Karadağ adlarını taşıyan son bölümleri, bu savaşın ayrıntılarıyla doludur. Hem şahısların varlıklarının savaş içinde yoğrulmasına, hem geçmişlerinden şimdiye getirdikleri duygu yoğunluğuna yer verilmiştir. Hariciyenin evrak yığınlarından, Şişli sosyete çevrelerinden çıkıp Anadolu hâline katılan Peyami'nin ağzından olaylar anlatılır. Başkumandanın nutkunda anlattığı savaşlara, dövüşenler varlıklarını nasıl katarlar? Bu, yazarın ampirik heyecanı ile dile getirilir. Peyami, Sakarya ordusundaki moral gücünü şöyle verir: "Ömrümde bu kadar sessiz, bu kadar havası kavi bir asker kitlesi içinde seyahat etmemiştim. Herkeste sonuna kadar yürümeye karar vermişlerin hâli var. (...) Artık ismi ve hüviyeti olan bir adam değilim, bu hâkî insan denizinin sadece bir damlasıyım." (Adıvar, 2012, s. 179-180). Mustafa Kemal Paşa'nın savaş yeri olarak bahsettiği İnel, Katrancı bu romanda da "ateşlerin lisanı" gibi yer alır. Peyami hafta hafta savaşın seyrini anlatır. "İlk hafta karşı karşıya çekilen, uzanan, tahaşşüt eden bir insan satrancı oynanıyor. İkinci hafta top sesleriyle beraber büyük ateş başlıyor." İkinci haftanın sonunda bütün karargâh ileri gider. "İki ordu solur, gözleri ateş gibi yanar ve dizlerine kadar kan içinde yürür." (Adıvar, 2012, s. 184) Bayır, dağ, tepe isimleri tekrar edilir. Bunlarla Peyami'ye "bir coğrafya lügati arasına yazılmış bir facia seyrediyor" hissi gelir. (Adıvar, 2012, s. 183) Peyami bir başka subayla Mustafa Kemal Paşa hakkında konuşur. Bu epizot, Mustafa Kemal Paşa'nın askerî raporları, alt rütbeli subaylardan daha doğru değerlendirmesiyle ilgilidir.

² *Hakimiyet-i Milliye*, nu. 307, 29 Eylül 1921. Bu metin için bkz. (Enginün, 1989, s. 185-189.)

³ *İkdam*, nu. 9059-9122, 6 Haziran-11 Ağustos 1922.

Peyami'nin kumandanı, aynı zamanda arkadaşı olan İhsan'dır. İhsan, Halide Edib'e ilham veren bir subayın romanda iz düşümüdür. Romanın "Ateşten Gömlek" bölümünde yazar, kahramanları yakan ateşten gömleğin ferdi yönlerini İhsan ve Peyami'nin duygularıyla dile getirir. Halide Edib romancı tabiatının iç düzeniyle, genel durumlarla özel durumları beraberce sunar. "Nihayetsiz bir meşakkat içinde ölümle karşı karşıya insanlar ve bütün bunların ortasında Ayşe ve Ayşe'nin bin bir işkencesi" (Adıvar, 2012, s. 211). Romanın hemşire kahramanı Ayşe, İhsan'a da Peyami'ye de "ateşten gömlek" giydirmiştir. Halide Edib'in *Türkün Ateşle İmtihanı* hatırasında önemini belirttiği Haymana, bu eserde de mekân değeriyle yer alır.⁴ Sakarya Savaşı'ndaki insan zayıyatımız, burada Haymana tasvirlerinden anlaşılır. Ayşe, fedakârca Sakarya Savaşı yaralılarına bakar. Sakarya'nın son savaşlarından Karadağ'a yaklaşılmıştır. Karadağ bölümünde, Peyami alay kumandanı İhsan'ın emir zabiti olur. Zabit ve askerler gece gündüz hareket hâlinindedir. "Yunan gidiyor mu?" diye soran bir yaralıya Ayşe "üç gün sonra buraları temizlenmiş olacak." cevabını verir. (Adıvar, 2012, s. 229). Savaş bütün harareti ile devam ederken bayram da gelmiştir. "Önümüzdeki hattın solu Polatlı önünde küçük menfeze varıyor. Sağı Kartaltepe sırtları, solu Polatlı tepeleri. Menfezin sağındaki küçük tarlayı top ateşi pamuk atar gibi atıyor, siyah sarı bir toprak yerden fişkırıyor, kabarıyor. Biz de oradan geçeceğiz." (Adıvar, 2012, s. 234) Bu parçalarda her şey hareket hâlinindedir. Harp tasvirlerinde romanın yazılışıyla, vuku buluşu eş zamanlıymış izlenimi vardır. İlk ateşte İhsan ve Peyami'nin alayı ileri gider. Halide Edib askerinin kitle içindeki psikolojisini de verir. "Artık harp yalnız kumanda değildir. Kuvvetin, hisselimin kendi kendisine yürüyüşüdür." (Adıvar, 2012, s. 237) Yarısının öldüğü alayın kumandanı İhsan'ın kahramanlığını Peyami anlatır. "İhsan'ın hayatı büyülenmiş gibi, başının üzerinden kurşunlar vız vız uçuyor, sağına soluna bombalar düşüyor, o elinde tüfeği daima tırmanıyor, tırmanıyor. (...) Bir an İhsan'ı kayanın tepesinde ayakta gördük. İhsan kendine kollarını açan ve koşan siyah kardeş kütlenin kucağına dibinden kopmuş bir ağaç gibi devriliyor." (Adıvar, 2012, s. 239) Ertesi sabah Yunanlıların yenildiği ve her taraftan kaçtıkları haber verilir. Karadağ savaşında İhsan ve Ayşe ölür, Peyami bacaklarını kaybeder. Halide Edib eserinin başında "Karadağ muharebesinde, dağın ortasında ismini hiçbir zaman bilemeyeceği yağız atlı bir zabitin dumanlar içinde kaybolup meydana çıkışı"nın kendisine "kocaman bir kalp masalı tahayyül ettir"diğini söylemiştir. (Adıvar, 2012, s. 17-18). Romanın İhsan, Peyami, Cemal, Haşmet gibi kahramanları, Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunda yücelttiği zabitlerdir. Romanın aslî kahramanlarının hepsinin ölmesi, bu savaşın ağır zayıyatını derinden duyurmak içindir.

Tarih sıralamasıyla Halide Edib'in Sakarya Savaşı'ndan bahsettiği son metin *Türkün Ateşle İmtihanı* hatırasıdır. Eser 1928'de İngilizce yayınlanmış, 1962'de Türkçesi çıkmıştır. Gözlem, rapor, duygu, tasvir, hikâye, diyalog, portre galerisi ile bu kitap, harp tarihlerine ve edebî eserlere kaynak olmuştur. Halide Edib 18 Ağustos 1921'den itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle önce er, sonra on başı olarak cephededir. Sakarya Savaşı'nın genç başkumandanı hakkında "... bütün gençliğin bir millet yaşasın diye ölmeyi göze alan kararını temsil ediyordu." sözleriyle yüceltmesini yapar. (Adıvar, 1962, s. 218). Savaşın sayısını verir. "Biz Yunanlılara karşı üçte bir kuvvetteydik. Bu Sakarya vadisinde, Türkler tarafından alınıp verilen

4 *Türkün Ateşle İmtihanı*'nda Halide Edib şöyle der: "İlk günleri Yunanlılar yer kazanıyordu. Ufak tepeleri birer birer ele geçiriyorlardı. Bu tepeler askerî bakımdan çok önemli idiler. Mustafa Kemal Paşa onların Çal tepesini işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını fakat Haymana'ya girerlerse, bizim de kapana tutulacağımızı söyledi." (Adıvar, 1962, s. 222-223).

yediden fazla küçük mevki vardı. (Adıvar, 1962, s. 221) Hatırasında yedi fırka kumandanının şehit düştüğünü, bin iki yüz kişilik 54. Fırkanın içinden yedi yüzünün öldüğünü söyler. 25 Ağustos'ta savaş hararetlenmiştir. Çal tepesi düşer. Mustafa Kemal Paşa geri çekilme emri vermekte tereddüt gösterir. Fevzi Paşa telefonda Haymana'yı işgal ettiğimizi, Yunanlıların kudretlerinin sonuna geldiklerini bildirir. Halide Edib, "bazen böyle tasadüfî bir hareket bir milletin kaderini değiştirebilirse işte Fevzi Paşa'nın telefonu böyle bir tesadüf oldu." der. (Adıvar, 1962, s. 224) Duatepe'ye hücum esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın Halide Edib'in ayağını üzengeye geçirmeyeşine dikkat ettiğini anlatır. Halide Edib, savaşı seyrederken büyülenmiştir. Bunun neticesinin hastanelerde ne şekil aldığını unutmuş gibidir. Bu neticeyi *Ateşten Gömlek* romanındaki yaralı-ölü tasvirlerinde sanat eseri olarak okuruz. Olan bitenden süre geçtikten sonra yazdığı hatırasında, *Ateşten Gömlek*, Duatepe mensuresinde olduğu gibi heyecanlı değildir. Ancak berrak hafızasının yansıdığı her cümlesinde bir canlılık vardır. Sakarya Savaşı'ndan sonra Halide Edib'e Tetkik-i Mezalim adı altında bir vazife verilir. Komisyonunda metanetle çalıştığını, biz hatıralardan anlarız. Kül olmuş köy evlerinin harabelerinde itiraflar dinler. "Hiçbir Katolik papazı, insanın içindeki ebedî ve vahşi hayvan hakkında bu kadar içten itiraflar dinlememiştir." (Adıvar, 1962, s. 232). Aziz'in Karısı, Fadime Nine ile Kerem Dede gibi hikâyeler bu çalışmaların ilham verdiği hikâyelerdir.

Yeniden Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa, 1927'de *Nutuk*'ta da Sakarya Savaşı'nı anlatır. 1921'deki nutkuna göre burada savaş kadar meclis tartışmalarına da önem verir. Yunanlılar taarruza geçtiğinde, Türk ordusunun sıkışması ve toprak kaybı üzerinde durur. Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan münakaşalardan söz eder. Tam yetkili başkumandan seçilmesi esnasında mecliste söylenenleri aktarır. Nihayet başkumandanlık teveccühüne dair kanun çıkar. Verdiği emirler kanun olacaktır. Yetkilerini nasıl kullandığını anlatır. Savaş hakkında ümitli ve inançlıdır. "Zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları, behemehal mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır." (Atatürk, 1927, s. 380) Tekâlif-i Milliye emri adı altında on maddelik kanun çıkararak bütün milleti, bu savaşın tedariklerini sağlamakta iş birliğine çağırır. Sonraki sözlerinde bunun orduların değil, milletlerin savaşı olduğunu söyleyecektir. Savaş söylemi, o ilk beyanat kadar kapsamlı değildir. Özetleyici, toparlayıcı, savaşla ilgili hazırlığa daha önem veren bir konuşmadır. Düşmanın ordumuzun sol tarafını ihata edeceğine hüküm vermiştir. "Birçok kanlı ve buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun fâik grupları hatt-ı müdafaamızın birçok parçalarını kırdılar. Bu suretle ilerleyen düşman aksamının karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik." diyerek düşmanın gücünden söz eder. (Atatürk, 1927, s. 382) Gün-gün, mevzi-mevzi konuşması nadirdir. Meydan muharebesinin yüz kilometre cephe üzerinde cereyan ettiğini söyler.

"Sol cenahımız Ankara'nın elli kilometre cenubuna kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi, garba iken cenuba döndü, arkası Ankara'ya iken şimale verildi. Tebdil-i cephe edilmiş oldu. (...) Hatt-ı müdafaamız kısım kısım kırılıyordu. Fakat derakab kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Hatt-ı müdafaaya çok rabt-ı ümit etmek ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ile müte-nasip uzun mesafe geriye çekilmek nazariyesini kırmak için memleket müdafaasını

başka bir tarzda (...) ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve müessir buldum. Dedim ki “hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath, bütün vattandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.”⁵ Onun için küçük büyük her cüz-i tam bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüz-i tam, ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüz-i tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz-i tamları ona tâbi olamaz. Bulduğu mevziden nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.” (Atatürk, 1927, s. 382)

Bu formülü orduya kabul ettirerek savaşın mimarının kendisi olduğunu ima eder. Ordu-muz, her ferdi her adımda fedakârlık göstererek düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratarak, onu, taarruza devam kabiliyetinden yoksun durumda bırakmıştır. “23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, yirmi iki gün ve yirmi iki gece fasılasız devam eden ‘Sakarya melhame-i kübrası’ yeni Türk devletinin tarihine, cihan tarihinde ender olan bir büyük meydan muharebesi misali kaydetti.” (Atatürk, 1927, s. 383) “Melhame-i kübra” ifadesi burada geçer. İlk nutukta geçmez.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın iki nutkuyla Halide Edib'in edebî metinlerini karşılaştırsak, asker ve sanatkâr karşılaştırması göz önüne çıkar. Biri tarihi yapan başkumandan, diğeri tarihin şahitliğini sanat eserine döndürme ihtimali olan kişidir. Mustafa Kemal Paşa, askerî ve kati bir vuzuh içinde⁶ Sakarya melhame-i kübrasını, bütün stratejik durumlarıyla anlatır. Halide Edib gördüğü savaş manzaralarını sanat yönünden ebedileştirir. Biri askerî, biri edebî dille konuşur. Başkumandan iki ordunun hareketlerini, kafasında bütün berraklığıyla dururken, olaylara nasıl hâkim olduğunu süslemeye lüzum görmeden anlatır. Zaferi kazanmanın iyimserliği metne yansır. Halide Edib'de süslemeden çok, bir sanatçı olarak zafere ulaşma hal ve heyecanını verme arzusu vardır. Birinde askerî somutluk,⁷ diğeri edebî somutluk bulunur. Mustafa Kemal Paşa'da başrolü oynayanın aydınlık bilinci, Halide Edib'de gözünün önündekileri ihata etmek isteyen bilinci ve duyguları söz konusudur. Konumları ve o konumun söylem şekli, ikisinin arasındaki farkı teşkil eder. Ayrıntıcı olmayan Mustafa Kemal Paşa emir-komuta zinciri iyi işleyen bir ordunun hareketlerini anlatır. Halide Edib, dikkatini çeken ne varsa, büyük freskin içine sokmaya çalışan bir ayrıntıcıdır. Eserini hummalı bir heyecan içinde yazdığı bellidir. Mustafa Kemal durum tespiti, karar ve onların kesin sonuçları üzerinde durur. Sanatçı, gördüğü cereyan edenler üzerinde durur, kalabalıkların ve kendisinin heyecanını verir. Kısacası biri kumandan, devlet adamı ve tarihe hesap veren bir hatiptir, diğeri hatiplik de yapsa bu söylemde romancı ve hikâyecidir.

Sakarya Savaşı'nda emeği geçen herkesin aziz hatırası önünde rahmetle ve saygıyla eğiliyorum.

5 Mustafa Kemal Paşa bu emri 26 Ağustos 1921'de verir. (Kocatürk, 1988, s. 280)

6 Mustafa Kemal'in hatipliği hakkında geniş bilgi için “Hatip Atatürk” eserine bakınız (Enginün, 2000, s. 206-213).

7 Mehmet Kaplan, Atatürk'ün “soyut kavram” a değil, “somut vâkıalar” a önem verdiğini söyler (Kaplan, 1997, s. 236).

Kaynakça / References

- Adıvar, Halide Edib (1926). *Dağa Çıkan Kurt*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası.
- Adıvar, Halide Edib (2012). *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Can Yayınları.
- Adıvar, Halide Edib (1962). *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Çan Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1927). *Nutuk*, Ankara.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2006). *Söylev ve Demeçler I-III*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Enginün, İnci (1978). *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Enginün, İnci (1989). *Halide Edib Adıvar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Enginün, İnci (1998). Halide Edib'in Kalemile Atatürk. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* içinde s. 465-473. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İnci (2000). Hatip Atatürk. *Araştırmalar ve Belgeler* içinde (s. 206-213). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1997). Atatürk'ün Başarısını Sağlayan Sebepler: Durum, Yorum, Hedef, İnanç, Karar ve Hareket, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II* içinde (s. 234-242). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kocatürk, Utkan (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.